

Деспот Угљеша у маричкој светлости

Судбоносне Маричке битке и данас се сећају у грчком месту Орменио, познатом и као Черномен, у округу Еврос који се простире поред данашње грчко-бугарско-турске границе. У храму Светог Георгија у Орменију се сваке године служе парастоси деспоту Угљешу, краљу Вукашину и погинулим српским витезовима. Парастоси се врше са благословом митрополита Дидимотике, Орестијаде и Суфлија г. Дамаскина. Уз учешће Министарства културе Републике Србије у плану је изградња капеле и спомен-крста на месту попришта битке, које су Турци назвали Сирпсиндиги – *пропаст Срба*. Патријарх српски Порфирије је приложио за будућу капелу копију иконе *Богородице Катафиги*, коју је наручила Угљешина супруга Јелена/Јефимија у спомен на Маричку битку. Оригинална икона се данас чува у крипти храма Светог Александра Невског у Софији.

Маричку битку је осветио војвода Степа Степановић 1913. године, када је са српским батаљонима притекао у помоћ бугарској војсци и освојио Једрене. Војвода Степа је потом са српским осветницима присуствовао парастосу витезовима, који су одржали пуковски свештеници. Свећицу са тог парастоса чувао је као највећу светињу.¹

Митрополит Дамаскин и братство светогорског манастира Симонапетра предложили су и канонизацију деспота Јована Угљеше Мрњавчевића. Иницијатива је потекла од верног народа Черномена, који је генерацијама чувао успомену на Угљешину жртву. Чудотворан гроб деспота Угљеше помињу и српски патријарси Пајсије Јањевац (1614–1647) и Арсеније III Чарнојевић (1674–1690).

У време србократије деспот Угљеша је шест година управљао *Серском државом* са центром у граду Серу. Управо у Серу се цар Душан прогласио за цара 1345. године, а Душанова супруга царица Јелена је после Душанове смрти управу препустила деспоту Угљешу.

За светитеља се неко не проглашава због ктиторских заслуга или зато што је био значајна историјска личност, већ због преиспуњености Божијом благодаћу – нествореним Божанским енергијама. *Храбри*² Угљеша је данас познат скоро искључиво по Маричкој битки и његова жртва је најсличнија жртви Светог кнеза Лазара. Деспот је организовао велики офанзивни рат против Османлија са циљем освајања њихове престонице Једрена и протеривања из Европе. Марички пораз је најавио пад хиљадугодишњег Источног римског царства.

Не треба заборавити и друга дела овог миропомазаника Господњег, од којих издвајамо превазилажење раскола Пећке патријаршије са Васељенском патријаршијом на територији Серске

---

¹ Како је Кумановском битком *освећено Косово*, заузимањем Једрена *освећена је Маричка битка*. На захтев бугарске владе, Србија је послала војводу Степу у помоћ генералу Николи Иванову, комаданту бугарске Друге армије. Војвода Степа је сместио српски штаб недалеко од Черномена где је вођена Маричка битка. Српска и бугарска војска су биле успешне. Комадант турске војске у Једрену Шукри-паша је предао војводи Степи своју сабљу – симбол части. Степа је са српским трупама тријумфално промарширао кроз Једрене, а потом наредио да се на Черномену одржи парастос српским витезовима погинулим у Маричкој битки. Две воштанице са парастоса чувао је у кући у Чачку до своје смрти. Падом Једрена је отклоњена главна препрека за закључење мира између балканских држава и Османског царства у Првом балканском рату. Победа је омогућила и да Бугари држе под контролом Тракију све до Чаталце и Дарданела. Види: Саво Скоко – Петар Опачић, *Војвода Степа Степановић у ратовима Србије 1878 – 1918*, Београд, Београдски издавачко-графички завод 1981, 260–262.

² Угљешу је овај епитет дао његов савременик, преподобни Исаија Серски у детаљном запису о Маричкој битки, уз превод дела Дионисија Ареопагита. Исајин опис турских незаустављивих похара после *убијања мужа овог храброг деспота Угљеше* указује колики је био Угљешин ауторитет. Утисак је као да је цела битка смишљено *убиство* деспота, како би се серска област могла пленити и робити. Види: Ђ. Трифуновић, *Писац и преводилац инок Исаија*, Крушевац 1980, 159. И у наредним столећима се одржала оваква перцепција Угљешине личности. Тако је патријарх Арсеније III Чарнојевић приликом путовања у Јерусалим 1682/3. у свом дневнику навео да је посетио гроб *храброг* Угљеше код Харманлија. Види: Патријарх Арсеније Трећи Чарнојевић, *Сабрани списи*, Пирот 2019, 93.

области 1371. године, као и ктиторство на Светој Гори која је била у саставу Угљешине области. Угљеша је у потпуности обновио Симонопетру – *Нови Витлејем*, који делује као величанствена тврђава са храмом посвећеним Рождеству Хр истовом. У Ватопеду је обновио храм Светих врача Козме и Дамјана, у коме је сачуван живопис из 1370. године и (једина позната) ктиторска фреска. У Симонопетри се чува и предање о (историјској науци) непознатом Угљешиним сину који се смирено замонашио, сакривши од братије ко му је отац. У Хиландару је сахрањен његов рано преминули син, коме је мајка Јефимија посветила молитву на сребрном диптиху, познатом као „Туга за младенцем Угљешом“. Залагањем академика Гојка Суботића проучени су и српски трагови код Угљешине престонице Сера у знаменитом манастиру Продром на Меникејској Гори, где је сахрањена Угљешина сестра Јелена са две кћерке.³

Маричка битка је, уз Косовску, била најодсуднија у српском средњовековљу. Битка се одиграла у петак пред свитање на дан Светог Јована Богослова 9. октобра по новом календару, односно 27. септембра по старом, 1371. године. Претходило јој је осамостаљивање српских великаша за време цара Уроша, као и сукоб савладара краља Вукашина са царем Урошем, који је кулиминирао на Косову 1369. године.⁴ Маричка битка се завршила апокалиптичним српским поразом који је Бугарску, Византију и области српских великаша у Македонији довео у подређен положај према турском султану. Православне државе Балкана су посустале *јер свако царство које се раздијели само у себи, опустјеће* [Лк. 11,17]. За разлику од Угљешиних напора, народно предање је негативно оценило Вукашинове властољубиве претензије. *Жура Вукашин* није успео да утврди Мрњавчевиће као нову династију и од његове власти није много преостало синовима. Краљ Марко је владао малим Прилепским краљевством и погинуо је у битки на Ровинама као вазал султана Бајазита. Иваниш је погинуо у бици са Османлијама на Саурском пољу. Браћа Андријаш и Дмитар су ухлебљење нашли у служби угарског краља Жигмунда.

Битком на Марици су отпочеле српске сеобе и фрагментисање српског геополитичког простора. Тако је ова битка постала пролог Косовској битки. Угљешин сукоб са Османлијама у Тракији треба сагледати есхатолошки и у духу исихастичког богословља архиепископа солунског Григорија Паламе, који је канонизован три године пре Маричке битке.

---

³ Г. Суботић – С. Кисас, *Надгробни натпис Јелене, сестре деспота Јована Угљеше, на Меникејској Гори*, Зборник радова Византолошког института 16 (Београд 1974), 161–181.

⁴ Савремена историографија је олако прелазила преко кривице краља Вукашина за смрт цара Уроша. По Марву Орбину, током сукоба властеле на Косову 1369. године, краљ Вукашин је заробио цара Уроша и од тада је наступао као врховни српски владар, али не преузимајући царску титулу. После Маричке битке цар Урош је повратио престо и живео још два и по месеца. У студији др Стојан Бербер упућује да узрок смрти може да буде трауматски субдурални хематом који се данас испитује у судско-медицинском вештачењу. Од ударца може да настане хематом, од чијих последица жртва умире током дугог временског периода. Могуће је да је субдурални хематом цар Урош добио кад га је краљ Вукашин *куцнуо* топузом у главу. Маричка битка и упокојење цара Уроша у Неродимљу 1371. године означили су нестанак српског царства. Види: С. Бербер, *Да ли је краљ Вукашин ипак могао убити цара Уроша*, Норма IX (Сомбор 2002), 181–183.

Невидљива борба

*Или који цар, кад пође у рат да се сукоби са другим царем,
не седне најпре и не посавјетује се да ли је моћан срести
са десет хиљада онога што иде на њега са двадесет хиљада?
Ако ли није, он пошаље изасланство
док је онај још далеко и моли за мир.
Тако, дакле, сваки од вас који се не одрече свега што има,
не може бити мој ученик.
[Лк. 14, 31–33]*

Аскетска књижевност, нарочито *Αόρατος Πόλεμος* (*Невидљива борба*), упознају нас са постојањем видљивих и невидљивих непријатеља. Будући бестелесни, зли духови су невидљиви, па делују на нас видљиво – преко (демонизованих) људи, или невидљиво – преко помисли којима нас подстичу на страсти. На аскезу нас упућује и апостол Павле, *јер не ратујемо против крви и тијела, него против поглаварства, и власти, и господара таме овога свијета, против духова злобе у поднебесју* [Еф. 6, 12]. Реч је о форми и суштини ратовања.

Насупрот увреженом мишљењу да су се Срби олако прихватили битке, познато је да се серски деспот пажљиво припремао за поход, проценивши и снагу своје војске и време за напад. Одабрао је тренутак када је султан Мурат са главнином војске био у Малој Азији, а престоно Једрене слабо брањено. Угљешин позив затекао је краља Вукашина са војском у Скадру у намери да се разрачуна са велможом Алтомановићем. Угљешина и Вукашинова војска била је бронија од турске у Тракији, а Угљеша је имао успеха у сукобима са акинцијама. Није ишчилело ни сећање на први пораз српских царских оклопника под заповедништвом казнаца Градислава Бориловића 1352. године код Дидимотике, поред реке Марице. Бројнија османска војска са Орхановим сином на челу тада је успешно савладала српске витезове.⁵ И деспотово молитвено ходочашће на Свету Гору 1371. године сведочи да се није заносио лаком победом. Како је онда деспот Угљеша могао да доживи тако брз и страховит пораз, чије се последице осећају до данас? Духовни одговор је дао Господ – *сваки који се не одрече свега што има, не може бити мој ученик* [Лк. 14, 33].

На Марици се Угљеша сусрео са невидљивим непријатељем. Док је Угљешина замисао била да се муњевитим и изненадним упадом у Тракију освоји Једрене, турска тактика је била у одгањању битке док им не стигне војно појачање, извићању и исцрпљивању српске војске. Турци су победили лукавством и повели један невитешки рат – у супротности са Господњом параболом из Јеванђеља по Луки. Румелијски беглербег Лала Шахин није смео да прихвати борбу на пољу против бројнијег противника, те је послао изасланике да моле за лажни мир и обећају данак Србима. Како српска војска није очекивала битку, наредног дана Турци су смело извршили препад. Под окриљем олујне ноћи нечујно су окружили српски логор, а потом бесно ударили на непостројену и заспалу војску. У олујном мраку, уз вриску турских добоша који су поплашили коње, тешка оклопна коњица – језгро српске војске није могла да оствари фронтални напад. Сви летописи и хронике потврђују да је ова ноћна битка заиста била велика, али да су Срби на крају снагом оружја били сломљени.

Стојан Новаковић, који је посетио Черномен и забележио тачан географски положај бојног поља,⁶ као и Гавро Шкриванић у савременој војној студији,⁷ указали су да је циљ Османлија био да се

⁵ Противничке војске нису биле свесне да су улогорене једне поред других на обалама Марице и тако су преспавале целу ноћ. Битка је започела у цик зоре, када је предузимљивија османска војска прва напала хришћанске снаге. Казнац Бориловић се после битке вратио у Србију, што 1371. године није пошло за руком Угљеши и Вукашину када их је заплуснула широка Марица.

⁶ С. Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Издање Чупићеве задужбине XXXIII (Београд 1893), 177.

⁷ Г. Шкриванић, *Битка на Марици (26. септембра 1371)*, Војноисторијски гласник III (Београд 1963), 87–91.

затечена српска војска заокружи и нагна са речне терасе у Марицу. Бежећи са бојног поља, већина српских витезова се удавила у Марици, која је постала *гримизна од крви*. Народна епика тако памти Марицу као *мутну и крваву*. Уместо да су Срби опсели престоницу Једрене, Турци су опсели *српски стан*.

На Марици се догодио сукоб витезова са непредвидљивим – иноверним лукавим освајачем, мраком, олујом и духовима поднебесја. Витешки етос подразумева и часно ратовање две сучељене војске. Маричка битка је *невидљива борба*. Тај невидљиви непријатељ ипак има *име*. Према Константину Филозофу, *узрок проливања крви* био је Евренос бег.⁸ Овај вођа акинција је после успеха у Маричкој битки освојио Угљешину област, учествовао у Косовској и Никопољској битки, а 1409. године је предводио напад на Београд водећи Вука Лазаревића против његовог брата деспота Стефана. Гази Евренос је родоначелник једне од четири породице које су основале Османско царство и себе је сматрао готово једнаким султанима Османске династије. Личност Евренос бега је постала легендарна, доживео је дубоку старост. (Православна) сотериологија дала је одговор на питање како је могуће да (у овом веку) грешници напредују, а праведници страдају.

Турски извори су временом све више величали победу на Марици, па тако у каснијим историјским изворима пише да су победили велику коалицију европских земаља, затим се осуђује пијанство распојасане српске војске, истиче се да је шака газија поразила вишеструко бројнијег непријатеља. Оно што личи на пошалицу на рачун нечије неспособности, потом су некритички преузели и византијски интелектуалци, па је тако и по Лаонику Халкокондилу 800 турских војника уништило 70.000 српских витезова.⁹ Данашњој војној историографији познато је да бројност српских трупа није била толика, као и да се на Марици борила сва тадашња турска сила у Тракији. Османска војска одликовала се номадском логиком, герилском тактиком, фанатичним верским заносом, другачијим начином регрутовања. Искуство је стекла током дуготрајног освајања византијских градова у Малој Азији. Турска лака коњица била је мобилнија од тешке коњице хришћанских оклопника. Феудални систем регрутације европских војски показао се неефикасним у сударима са Османлијама, који су од времена султана Мурата успоставили ред јаничара и тако регрутовали неупоредиво већу пешадију.

Чини се да је битна компарација Маричке битке са битком код Кресија 1346. године, у којој је мања енглеска војска поразила већу француску. У овом дебаклу погинула је трећина француског племства. Оклопљени француски коњаници су се заморили у блату, а модернизована енглеска војска се ослонила на стрелце наоружане велшким дугим луковима. Битка код Кресија је указала и на тромост феудалног окупљања војске са поседа. За разлику од француског племства, енглески краљ је узео позајмицу од италијанских банкара и наредио да се исплате унајмљени одреди стрелаца. Креси је обележило и убијање заробљеника и рањеника, насупрот витешким принципима ратовања. Многи историчари су у овој битки видели почетак краја ере витезова. Са тачке етичког кодекса вођења борбе, на истоку Европе то је значио српско-турски судар на Марици.

Маричка битка може да се уброји у низ битака које су постале историјске прекретнице: битка код Хадријанопоља 378. године, која је довела до пада Западног римског царства, битка код Јармука 636. године, која је довела до учвршћивања муслиманске арапске власти уместо византијске на Блиском истоку и битка код Манцикерта 1071. године, која је довела до селџучког освајања византијске Мале Азије. У војној историји битка на Јармуку се убраја у познате примере како мања војска са одбрамбеном тактиком и са релативно ограниченим ресурсима може да савлада бројчано надмоћнијег противника.

Маричка битка је оставила трага у топономастици Бугарске и Грчке, што указује на шири географски оквир ратних дешавања у Тракији чија је кулминација била битка у маричким луговима. Поље на коме

⁸ Константин Филозоф, *Повест о словима – Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1989, 104; С. Новаковић, *нав. дело*, 182.

⁹ Г. Шкриванић, *нав. дело*, 85–86.

се одиграла битка Турци су прозвали Сирпсиндиги, што се преводи као *пропаст Срба* или *погибија Срба*. Мање познат назив је и Сирпхудици – *Срби су се уплашили*. Луда река или Црвена река извире у Родопским планинама и улива се у реку Марицу код Дидимотике. Родопске планине су се раније називале Деспотове планине. У близини бугарског града Харманлија налази се гроб краља Вукашина. За разлику од бугарске традиције, пећки патријарси у XVII веку овај гроб приписали су деспоту Угљеши. Пајсије Јањевац наводи да је на том месту Угљеша издахнуо од задобијених рана у битки, а да је потом његово тело сахрањено у манастиру Продром код Сера.¹⁰ Патријарх Арсеније Чарнојевић је ходочастио на Угљешин гроб код Харманлија 1682. године.¹¹

У својој студији о Маричкој битки историчар Александар Шопов наводи опис *Хронике монаха Моксе* о помрачењу сунца после Маричке битке, током дана. Бугарски историчар Иван Тјутјунцијев, користећи методу руске историчарке Е.И. Каменцеве, израчунао је да је на дан Светог Јована Богослова 1371. године заиста дошло до помрачења сунца. Прецизније, према америчком астрофизичару Фреду Еспенаку на дан Маричке битке је дошло до делимичног помрачења сунца у Југоисточној Европи, а потпуно помрачење Сунца се догодило 1386. године у време битке на Плочнику. Помрачење сунца 1386. као небеско знамење поменуле су тадашње словенске и грчке хронике.¹²

У Черномену је клица настанка и нестанка српског царства. Овде су 1329. године бугарски и византијски цар договорили офанзивни савез против Србије краља Стефана Дечанског. Уследила је битка код Велбужда 1330. године, којом је почела српска хегемонија на Балкану и уздизање на царство. Овде, у черноменским луговима, 1371. године завршена је епоха српског царства. Божијом промишљу, битка код Велбужда се одиграла на празник Светог Прохора – ученика Светог Јована Богослова, а Маричка битка се догодила на дан Јована Богослова, јеванђелисте и писца Апокалипсе. Победу и пораз треба схватити у духу исихазма, а не хуманистички. По својој промисли, Господ дарује победу или пораз – на спасење душе народа. Жртвовање живота за ближњег [Јн. 15,13] у основи је хришћанског поимања рата. Сотериолошки, и победа на Велбужду и пораз на Марици за нас је – *свети рат*.

---

¹⁰ Патријарх Пајсије, *Житије светог цара Уроша*, у: *Сабрани списи*, Београд 1993, 97.

¹¹ Патријарх Арсеније Трећи Чарнојевић, *нав. дело*, 93.

¹² А. Šopov, “*Falling like an autumn leaf*”: *the historical visions of the battle of the Maritsa-Meriç River and the quest for a place called Sırp Sindığı*, History MA Thesis, Sabanci University, Istanbul 2007, 49–53.

Ктиторска фреска деспота Угљеше у Храму Светих Козме и Дамјана у Ватопеду

савремена фреска деспота Угљеше у манастиру Симонопетра

Чудо у Латому – икона Маричке битке

Маричка битка је јединствена битка у православном свету, која се непосредно одразила на иконографију. Јелена Мрњавчевић, у монаштву Јефимија, наручила је да се у Солуну изради икона у спомен на погибију супруга деспота Угљеше и марички слом. Иако се редовно публикује назив *Богородица Катафиги*, прави назив ове двостране иконе са врло сложенем симболиком је *Чудо у Латому*. Икона се од времена деспота Стефана Лазаревића чувала у манастиру Поганово посвећеном Светом Јовану Богослову, све до Првог светског рата, када су је Бугари однели у Софију. Зато се приписује и епитет *погановска икона*, али сматрамо да је прецизније рећи – *маричка икона*. Маричка погибија се одразила и на тематску целину *Небеског двора* у Марковом манастиру, задужбини краљева Марка и Вукашина Мрњавчевића. *Чудо у Латому* и фрескопис Марковог манастира повезују Маричку битку и са култом светог Димитрија.

На предњој страни *маричке иконе* је изображена представа Господа Исуса Христа *Чудо у Латому*, а на полеђини Богородица *Катафиги* са светим Јованом Богословим. Епитети *Чудо у Латому* и *Катафиги* указују на два јака средњовековна култа у Солуну. Можемо поетски рећи да је икона Христовог чуда у Латому – икона Маричке битке. Колико је загонетан српски пораз на Марици, толико је загонетна и икона насликана у спомен на ову битку.

Чудо у Латому припада типу *нерукотворених икона (ахиропита)* – икона које није насликала рука иконописца. Мозаик Христа се чудесно појавио, сам од себе, у олтарској апсиди Латомског манастира (познатог и као Осиос Давид) у Солуну у време Светог Димитрија, а потом је чудесно откривен у епохи иконоборства,¹³ па се зато за мозаик користи епитет *чудо у Латому*. Иконографија Христа има снажан есхатолошки и апокалиптички садржај, који је потом скоро дословно интерпретиран у *маричкој икони*. Мозаик приказује Христа у *слави* тачно онако како су га видели пророк Исаија и пророк Језекиљ на реци Ховару. Христос седи на престолу окружен мандорлом са *тетраморфом* – симболима четворице јеванђелиста. Високо је подигао десну руку, а у левој руци држи свитак са пророштвом Исаијиним – *захвалном песмом оних који су избљављени после Божијег суда* [Иса. 25, 9–10]: *Ово је Господ, њега чекасмо; радоваћемо се и веселићемо се за спасење његово. Јер ће рука Господња починути на овој гори.*¹⁴ У подножју Господа представљени су пророци Језекиљ и Исаија у стању созерцања овог *виђења*. Иако се иконографски образац Другог Христовог доласка у потпуности оформио тек после епохе иконоборства, ове старозаветне теофаније су у делима светих отаца тумачене управо као *виђења Христа* у време Страшног суда.

За разлику од солунског узора, на *маричкој икони* коју је наручила Јефимија непосредније је истакнута веза старозаветних теофанија са *Апокалипсом* Јована Богослова. Уместо дескриптивног приказа пророчких *виђења* на *латомском мозаику* (пејзаж, разорени град, рајске реке) на *маричкој икони* је истакнута идентификација пророчких *виђења* са Другим Христовим доласком. Насликан је Христос Емануил са *стигмама* како седи у великој апофатичкој мандорли са седам сфера. Број седам се

¹³ Мозаик се појавио у солунском храму који је тајно саградила Теодора, кћерка римског цара Максимијана. Када се сазнало за храм, Теодора је мозаик пажљиво замалтерисала да га не би оскрнављивали. У време Максимијана у Солуну је страдао Свети Димитрије. Мозаик Христа је потом чудесно откривен у време епохе иконоборства, када се монаху Сенуфију испунила молитва да види Господа у облику који ће имати за време Страшног суда. Док је Сенуфије био у овом храму, изненада се подигла јака олуја која је задрмала темеље, малтер је спао и појавио се сакривен Христов нерукотворени лик из времена царице Теодоре. Пред овим *виђењем* монах Сенуфије је предао душу. Мозаик је други пут откривен 1927. године, после ослобођења Солуна од вишевековне турске власти.

¹⁴ Ове речи пророка Исаије су на мозаику незнатно прилагођене, са јасном поруком да ће заштитничка рука Господња *починути на овом дому*, а не само на Синајској *гори* коју помиње пророк.

недвосмислено помиње у виђењу Христа које је имао Јован Богослов на Патмосу [Отк. 1: 12, 16–20]. Испод Емануила је насликан пејзаж са бистром водом и тако је јасно истакнута вертикала иконе. *Вода живота* се симболично помиње у два описа у *Апокалипси*.¹⁵ У доњим угловима иконе насликани су пророци Језекиљ и Авакум. Пророк Авакум држи отворену књигу са исписаним Христовим речима: *узми и поједи књигу*, упућеним и пророку Језекиљу [Јез. 3, 1] и Јовану Богослову [Отк. 10, 9]. На *маричкој икони Христа* исписан је епитет иконе – *Чудо у Латому*.

На полеђини *маричке иконе* насликане су две стојеће фигуре – Пресвете Богородице и Светог Јована Богослова. Поред представе Богородице исписано је име наручиоца, деспотице/василисе Јелене, за коју је историчарка уметности Гордана Бабић доказала да се односи на Јефимијино име пре монашења.¹⁶ Како се Маричка битка одиграла на дан светог Јована Богослова, чије је име *Јован (Бог је милостив)* носио и деспот Угљеша, супруга Јелена је желела да се иконопише и апостолов лик.¹⁷ Пресвета Богородица приказана је као стојећа фигура из композиције *Распећа Христовог* и исписан је епитет *катафиги* који значи *прибежиште, уточиште*. Култ Богородице Катафиги се везује за истоимени Богородичин манастир у Солуну. Овај манастир је био саграђен изнад подземних галерија у којима је Свети Димитрије са верним народом налазио *уточиште*, пре него што га је пронашла Максимијанова војска. На празник заштитиника Солуна Светог Димитрија свечано је организована градска литија путем светитељевих страдања – од храма Богородице Катафиги до базилике у којој су његове мошти. У Солуну је после Маричке битке *уточиште* пронашла и деспотица Јелена Мрњавчевић.¹⁸ Страдајући на Крсту, Господ је старање о Својој мајци поверио апостолу Јовану Богослову [Јн. 19, 25–27]. Како је Богородица за време земног живота нашла *уточиште* у дому љубљеног Христовог ученика, тако и сви хришћани проналазе *уточиште* у Богородици, пошто је она Мајка целе Цркве.

Треба истаћи да је Јован Богослов приказан у позним годинама, у добу када је на Патмосу написао *Апокалипсу (Откровење)*. Карактеристичан је гест руком Јована Богослова, који као да указује на композицију *Чудо у Латому* насликану са предње стране. На овај начин је *Чудо у Латому* доведено и у тематску везу са *Откровењем* Јована Богослова. Богородица *Катафиги* сликана је у апофатичком тамноплавом мафориону (горњој одежди). Сматрамо да Богородица подсећа на апокалиптичну *Жену обучену у сунце* [Отк. 12, 1–13], која *утече* у пустињи од велике аждаје – ђавола да не би прождрла њено Дете. Свети оци сматрају да се ово виђење Жене односи и на Цркву, пошто се Црква труди као мајка око сваког крштеног – духовно рођеног, док се у њему *не уобличи Христос* [Гал. 4, 19]. Први пут циклус фресака *Откровења* сликан је тек 1560. године у манастиру Дионисијату и приказује Пресвету Богородицу.

Есхатолошки, *Чудо у Латому* је заменило „чудо“ турске победе остварене „лажним“ знамењима – уз олују, добоше, ноћ и сан противника. Немањићка житија забележила су многе победе у којима је

¹⁵ Јован Богослов је видео мноштво спасених душа пред престолом Христа – Јагњета, који *дођоше из невоље велике, и опраше хаљине своје и убијелише их у крви Јагњетовој* [Отк. 7, 13–14], а Јагње *водиће их на изворе вода живота; и убрисаће Бог сваку сузу са очију њихових* [Отк. 7, 17]. Приказ Христа у дечјем узрасту – *Емауил*, одговара виђењу *Јагњета* – симбола невиности и кротости. На крају *Апокалипсе*, у опису *новог неба и нове земље и Новог Јерусалима* после Другог Христовог доласка, Господ каже Јовану Богослову: *Ја сам Алфа и Омега, Почетак и Свршетак, Ја ћу жедноме на дар дати са извора воде живота, Који побиједи наслиједиће све ово, и бићу му Бог, и он ће ми бити син* [Отк. 21, 6–7].

¹⁶ G. Babić, *Sur l'icone de Pogonovo et la vasilissa Hélène, L'art de Thessalonique et des pays balkaniques et les courants spirituels au XIVe siècle*, Belgrade 1987, 57–65.

¹⁷ Г. Суботић, *Икона василисе Јелене и оснивачи манастира Поганова*, Саопштења XXV (Београд 1993), 25–38.

¹⁸ После монашења, Јефимија је пронашла *уточиште* на двору кнеза Лазара у Крушевцу, уз рођаку кнегињу Милицу. Јефимија је живела и у време Косовске битке и извезла је покров за мошти кнеза Лазара, познат као *Похвала кнезу Лазару*. Са кнегињом Милицом је васпитавала кнежевића Стефана Лазаревића. Јефимија и Милица, у монаштву Јевгенија, биле су у дипломатској мисији код султана Бајазита у Серу. Њих две су тада издејствовале пренос моштију Свете Петке из некадашње Угљешине престонице Сера у Србију. Коначно *уточиште* Јефимија је пронашла заједно са Милицом – Јевгенијом у манастиру Љубостињи. У Љубостињи су ове две српске мајке и сахрањене, пронашавши тако коначно *уточиште* у Царству Небеском.

дејствовало чудо молитве. Опитна јављања Светог Георгија, Светог Саве и Стефана Немање са анђелским војскама у одсудним тренуцима плашила су завојеваче на српску земљу. Маричку битку треба сагледати из иконичне, обрнуте перспективе – она није завршена, већ ће бити завршена. Битка је претеча Армагедона и есхатолошки ће бити завршена Другим Христовим доласком, када ће Страшни судија *нествореном светлошћу* преобразити сав космос. Неспремним српским витезовима одузета је победа пред свитање, али ће витезови остварити есхатолошку победу у Дан Христов – *Зору невичерњег дана*. *Турски страх* о коме је пред Марицу толико писао Димитрије Кидон¹⁹ – замениће тада *страх Господњи*. Победа на Марици је Османлијама била доказ надмоћи ислама над „неверницима“. Ипак, победа сабласно бљешти необичним луциферијанским сјајем – баснословно лака победа над надмоћним противником.

Солунски мозаик Чудо у Латому

¹⁹ Б. Павловић, *Страх од Турака у писмима Димитрија Кидона (1352–1371)* у: *Византијски свет на Балкану II*, Београд 2012, 373–382.

Маричка икона -
Чудо у Латому

Маричка икона -
Богородица Катафиги и Свети Јован Богослов

У Божанском примраку

Јер сваки који себе узвисује понизиће се, а који себе понизује узвисиће се. [Лк. 18, 10–14]

Опширан запис о Маричком поразу и погибији деспота Угљеше оставио је преподобни Исаија Серски уз превод списа Дионисија Ареопагита. Ову круцијалну исихастичку литературу са тумачењима светог Максима Исповедника преводио је први пут на српскословенски са благословом серског митроплота Теодосија. Преподобни Исаија је припадао културном кружоку у Серу и помагао је Угљеши у измирењу црквеног спора између Пећке и Васељенске патријаршије. Како је деспот Угљеша био шест година покровитељ светогорских манастира, упознао је исихастичко богословље светогораца, пре свих светог Григорија Паламе. Није занемарљиво да је најстарија позната фреска светог Григорија Паламе осликана управо у црквици Светих Козме и Дамјана у Ватопеду, Угљешиној задужбини.²⁰ Припремајући се за поход против Турака, Угљеша је у молитвеној тишини посетио Свету Гору.²¹

Пре Маричке битке завршен је богословски спор архиепископа солунског Григорије Паламе са калабријским хуманистом Варлаамом и његовим следбеником Акиндином.²² Паламитско богословље је само потврдило вековно исихастичко учење Цркве. Хуманисти као рационалисти нису прихватили чињеницу да је могуће виђење *нестворене светлости* и *обожење* – сједињење са Богом. Палама јасно разликује божанску *нестворену природу* од божанских *нестворених енергија*. Бог је по суштини неприступан, непричастан и непојмљив, али из Љубави омогућава човеку да се сједини са Њим кроз Своје божанске *нестворене енергије*. Исихастичка пракса почиње покајањем и подвизима за очишћење срца од страсти, односно преображајем „унутарњег“ човека. *Исихија (безмолвије)* је молитвено тиховање које се постиже опитом *трезвоумља* или *умног делања*, односно пажњом према помислима и непрестаном *Исусовом молитвом*. Ова молитва се темељи на Христовим речима *Царство је Божије унутра у вама* [Лк. 17, 21]. У православној духовности срце није само орган крвотока, већ и духовни орган – духовно средиште човека створеног *по образу и подобију* Божијем. У срцу се *благодаћу Божијом* сједињујемо са Господом Исусом Христом. Христос *Светлост света* просветљава нашу греховну помраченост и чини нас синовима светлости.²³ Светитељи су нераскидиво сједињени са Господом и преиспуњени *нествореним Божијим енергијама*.

²⁰ Најстарији познати иконографски прикази канонизованог Григорија Паламе су поменута фреска у Угљешиној задужбини и солунска икона малих димензија, која се данас чува у Пушкиновом музеју ликовних уметности у Москви. Пре Маричке битке у Ватопеду је било још живо сећање на њиховог сабрата Григорија. Свети Григорије Палама је постао искушеник управо у Ватопеду, где му је духовник био познати старац преподобни Никодим Ватопедски (слави се 11/24. јула). На фресци се Григорије Палама помиње као „архиепископ солунски“ и „нови златоусти чудотворац“. У овој црквици сачуван је и једини познати Угљешин ктиторски портрет. Види: Alexandra Trifonova, *Η απεικόνιση του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά στο ναό του Αγίου Γεωργίου του Βουνού στην Καστοριά. Νέο στοιχείο για τη χρονολόγηση των τοιχογραφιών του ναού*, Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας 32 (Αθήνα 2011), 88.

²¹ Деспот Угљеша је ходочастио на Свету Гору у пролеће 1371. године. У аренги ватопедске хрисовуље на грчком језику изнео је као мотив посете манастирима припрему великог војног похода: „Стога и царство ми, увеличано њиховом надом и дижући се на оружје против безбожних муслимана, зна да треба да дође на Свету Гору, да принесе овој Богородици дужне молитве и ропско поклоњење, па да прими од Ње богатство Њене милости, а Њезином помоћу – и Њеног Слова и Бога нашег, јер по њиховој вољи цареви царују и владари владају земљом“. Види: А. Соловјев, В. А. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, 287.

²² Српска црква је заступала исихастичко учење, па је тако игуман Хиланадара 1340. године потписао *Светогорски томос* који је подржао паламизам. На Сабору у Цариграду 1351. године, којим је председавао свети патријарх Калист, потврђено је исихастичко богословље Григорије Паламе. Паламин ученик патријарх Филотеј је канонизовао свог учитеља непосредно пре Маричке битке. Уз Светог Димитрија, Палама је најпоштованији светитељ Солуна.

²³ Житије светог Григорија Паламе преноси нам његов опит из периода његовог искушеништва у Ватопеду, током друге године пребивања код духовника преподобног Никодима. После дуготрајних молитви Господу *просвети моју таму*, Палами

Дионисије Ареопагит и Максим Исповедник писали су о три ступња духовног живота – очишћењу срца, просветљењу ума и обожењу.²⁴ На највишем ступњу, обожењу, исихасти су се удостојили да виде физичким очима *нестворену светлост*, као што су је видели пророк Мојсеј на Синају и тројица апостола приликом Христовог преображења на Тавору. Указујући на истинитост свог опита, монаси исихасти су *нестворену светлост* коју су видели називали *таворском светлошћу*. Бог је изнад сваког поимања и мишљења, па тако богослов одбацује све своје знање пред неизрецивом тајном Бога. Апофатичко богословље нас упућује на антиномију да је Бог истовремено и причасан и несазнајан – Бога познајемо кроз Његове енергије, али Његова суштина за нас остаје потпуно неприступна. Ову антиномију Дионисије Ареопагит изражава чудесним описом *Божанског примрака који је светлији од светлости*, по узору на мистично искуство пророка и апостола. Мојсеј је видео Бога у *примраку* на Синају, а апостоле је приликом Христовог преображења на Тавору покрио *облак*.²⁵

Светитељи постају причасници *нестворене светлости* кроз страдање и подвиге, следећи Христа и носећи свој крст. У духу исихазма можемо да созерцавамо и српски пораз на Марици. Патристика упућује да што је човек ближи Богу, утолико му се шаље већи број крстова и повећавају страдања. Према неистраживим судовима Бога који познаје свако срце, српски витезови су кроз страдање постали причасници *нестворене светлости*. Посматрајући опит српских витезова и деспота Угљеше, указујемо да је *незалазна светлост (нестворена благодат)* просветлила њихова срца, подстакла их на подвиг, а кроз своју мученичку кончину удостојили су се њеног виђења у Царству Небеском. Светитељима се често даје епитет по месту страдања и подвига, па тако деспоту Угљеши дају топонимски епитет *мученик Орменија*. Апофатички се може сагледати и симболика Угљешиног имена (*црн као угљ*) и топоним *Черномена (црн, у бугарској топономастици и црвен)*.

У иконографији се *нестворена светлост* представља мандорлом (славом) око Христове фигуре, као на икони *Чудо у Латому*. Мандорла на икони обухвата целу Христову фигуру и чине је прстенови плаве боје који се концентрично шире од центра у коме је иконописан Христос. Док природна светлост губи на снази удаљавањем од извора светла, *нестворена светлост* је светлија удаљавањем од Господа Исуса Христа *Светлости света*. Непосредно уз светлу Христову одежду иконопише се тамноплави центар мандорле који упућује на апофатичку тмину незнања, односно на ареопагитски *Божански примрак*.²⁶

Као што у *примраку* можемо да сагледамо *таворску светлост*, тако и у одсутности Господњој можемо да сагледамо Његову присутност. Неретко имамо потребу да Господ чини чуда да бисмо очували веру у Њега за време искушења, али Господ делује тајанствено – на нама несхватљив начин – највише онда када смо у искушењима. На *маричкој икони* представљена је Богородица *Катафиги* са мафорионом који није сликан уобичајеним тамноцрвеним тоновима, већ апофатичким тамноплавим нијансама. Богородица је насликана у положају из композиције *Распећа Христовог* – стоји у непосредној близини

се чудесно јавио свети Јован Богослов и обећао му да ће, по вољи Богородице, бити његов заступник. Види: Архимандрит др Јустин Поповић, *Житије светог оца нашег Григорија Паламе архиепископа Солунског у: Житија светих за новембар*, Издање Манастира Св. Телије код Ваљева, Београд 1998, 436.

Божијом промишљу, као што је свети Јован Богослов био заступник Григорија Паламе, тако је на свој празник (27. септембра/9. октобра) прихватио жртву Јована Угљеше и српских витезова у Маричкој битки.

²⁴ Митрополит Јеротеј Влахос, *Православна психотерапија: наука Светих Отаца*, Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског, Београд 2007, 30–31; Митрополит Јеротеј Влахос, *Лечење душе, у: Лечење душе у Православној цркви: духовне и душевне болести од неуросе до депресије и прелести*, Верско добротворно старатељство Архиепископије београдско-карловачке, Београд 2009, 54–56.

²⁵ Ј. Мајендорф, *Свети Григорије Палама и православна мистика*, Православни Богословски факултет и Хиландарски фонд, Београд 1983, 35–37.

²⁶ Такође, под утицајем апофатичког богословља, приликом сликања Христових одежди примењује се и сликарски поступак *слабљења принципа осветљавања*. Види: Т. Митровић, *Основе живописања – приручник*, Београд 2012, 58–60.

Крста. Крст је симбол страдања Христовог и Његове крајње кенозе (*самоунижења*), али управо захваљујући Крсту Господ нас је искупио од ропства греху, смрти и демонима. Апофатички гледано, стојећи под Крстом када јој је материнско срце било у неизрецивом болу због Његовог распећа, Богородица као да стоји у *примраку Божије одсутности*. Христов вапај *Боже мој, Боже мој, зашто си Ме оставио* [Мт. 27, 46] означава врхунац богоостављености. Али како је Господ Исус Христос имао сједињену божанску и човечанску природу, наступило је Васкрсење, Вазнесење и следи Други долазак. Одговор на Богородичин бол и Божију одсутност у *маричкој икони* је Парусија (*присутност*) при Другом Христовом доласку. Приликом Свог другог доласка који ће бити видљив свима, Страшни судија ће у потпуности преобразити космос *нествореном светлошћу* – која ће грешнике палити као огањ, а праведнике ће просветлити тако да ће засијати као сунце.

Наш сусрет са Христом је истински и есхатолошки већ сада у Литургији и Светим тајнама Цркве, а Његовим другим доласком ће се остварити сва пуноћа истинског јединства. На то упућује и фреска *Небеског двора* у Марковом манастиру код царске престонице Скопља, која је осликана после Маричке битке. Узор за фрескописање *Небеског двора* у манастирима у време српског царства (Лесново, Заум, Трескавац, Никола Шишевски, трем Перивлепте) био је спис *Небеска хијерархија* Дионисија Ареопагита. Марков манастир зидан је у време краља Вукашина пре битке, а фрескописан за време краља Марка после битке.²⁷ Владар је светом тајном миропомазања на Литургији постајао *Христова икона*, а поредак земаљског царства је следило поредак Небеског царства Господа Исуса Христа. У иконографији *Небеског двора* представљено је како Христос *Цар царева* седи на престолу у пуном орнату православног цара. Са страна, у ставу молитвеног заступништва (*деизис*), стоје Богородица и Свети Јован Крститељ. Богородица се слика у орнату православне царице по узору на пророчки 44 (45) псалом, а следе је светитељи обучени у одежде властеле. За разлику од других манастира, у Марковом манастиру је *Небески двор* насликан уз саму олтарску преграду. Тако је истакнут евхаристијски смисао ове композиције, који добија на значају током Великог входа на Литургији, када свештеник преноси Свете Дарове из проскомидиона на Свети престо да би били освећени. У Марковом манастиру свештеник са Светим даровима застаје управо поред фреске *Небеског двора*, док народ пева *Херувик*у припремајући се са анђелским чиновима за Евхаристију.²⁸ Хришћани не чекају апокалиптични крај историје, они већ сада на Литургији постају причасници *вечног живота* и имају преукус Парусије. *Небески двор* приказује есхатолошки тријумф Другог Христовог доласка: *Ја сам Алфа и Омега, говори Господ Бог, Који јесте и Који бјеше и Који долази, Сведржитељ* [Отк. 1, 8].

Свако земаљско царство склоно је паду у јерес хилијазма, чији је циљ остварење „Божијег царства“ на земљи и стицање бескрајног земаљског благостања. Хилијазам има хуманистичку есхатологију – тражи се срећа и утољење потреба у овом свету, уместо крстоликог преображења човековог лика по подобију Господа Исуса Христа. Као што постоји оштра граница између светог и профаног, Цркве и света, тако постоји и граница између поретка православне монархије и *светског поретка*. Како је православна

---

²⁷ Наупрот *Небеском двору* налази се улаз у храм са ктиторским портретима краљева Вукашина и Марка на црвеној позадини – симболу *нестворене светлости* и фреском светог Димитрија *Милостивог*. Епитет *милостиви* свети Димитрије има и на чувеној тријумфалној коњаничкој представи у припрати, на којој га Христос Емануил благосиља, а шест анђела наоружава витешком опремом и приносе му мученички *победнички венац*. Свети Димитрије, као и остали свети ратници, носи опрему српских витезова XIV века. Ово небеско наоружавање светог ратника указује да га Господ благосиља на подвиг – борбу против савременог противника, иновernih Агарјана. Свети ратници у опреми свог времена и у динамичним ставовима сликаће се редово у храмовима Лазарева Србије. Комплексни тематски програм овог савршено сачуваног живописа представила је Марка Томић Ђурић, *Идејне основе тематског програма живописа цркве Светог Димитрија у Марковом манастиру*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд 2017, 730–734, 751–754. Индикативно, на мачу и штиту светог Димитрија са иконостаса из Марковог времена исписане су војнополитичке титуле *апокавк* и *дукс* – звања византијских достојанственика који су управљали Солуном и „целим Западом“. Види: М. Марковић, *Запажања о најстаријим иконама из Марковог манастира (I): Питање ктиторства царице Јелене Драгаш и натпис на штиту Светог Димитрија*, Зограф 37 (Београд 2013), 154–157.

²⁸ М. Томић Ђурић, *Фреске Марковог манастира*, Београд 2019, 398–399.

монархија (царство) устројена по подобију ареопагитске *Небеске хијерахије*, њој је туђ било који други поредак. Када у православним царствима, ушущканим у напретку и благостању, охладни љубав према Богу, шаље се крст страдања од завојевача.

Деспот Угљеша се супротставио новом османском поретку, заснованом на неправославној вери и на другим вредносним системима. Истом новом поретку се супротставио свети кнез Лазар. Непосредно после Косовске битке је канонизован кнез Лазар, а Косовски завет утемељен у светосављу постао је део српског идентитета. На подстицај *благодати Божије*, канонизација Угљеше је покренута у сутоп европске постхришћанске цивилизације и у време припрема *новог светског поретка*. Заступа се синкретизам свих религија, без вере у Христа као Сина Божијег. Апологете прогреса очекују нову „месијанску еру“, како ју је назвао Жак Атали.²⁹ Хилијастичка утопија комфорног живота и технолошког напретка, прелест „златног доба“, окончаће се у потпуном поробљавању и укидању *образа Божијег* у човеку. Нови жречеви су заборавили на *Апокалипсу* Јована Богослова, да ће лажног месију – антихриста уништити Господ Исус Христос када са *Небеса* буде дошао у слави, као и на реалност Страшног суда.

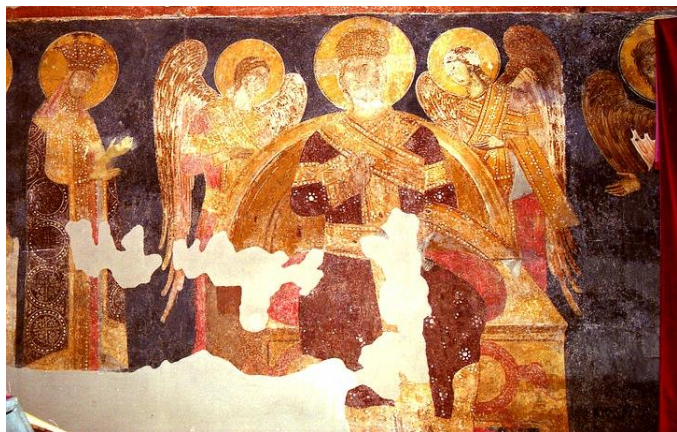
Удаљавајући се од исихазма после раскола са Православљем, западни хуманисти су истицали снагу људског интелекта и порицали могућност *обожења* човека. Оптимистички хуманизам има идеју бесконачног прогреса, а Хакслијев трансхуманизам³⁰ је најновија форма те „еволуције“ човека. Трансхуманизам и технократија заснивају се искључиво на разуму, у потпуности занемарујући срце – исихастички центар Живота. Научници амбициозно мапирају мозак, а главни задатак је стварање вештачке интелигенције или „надразума“. *Нови светски поредак* нуди трансформацију човека у *постчовека* који је лишен вере, идентитета, породице, пола, отачества. Човек служи као биолошки потрошни материјал, који научници користе као глину за примену нових технологија, како би створили што савршеније киборге и роботе. Прелест је остварење овакве „бесмртности“ преко технике. Не саображавамо се Христовом лику, већ лику овог света. Насупрот човеку који је саздан као *икона Христова*, имамо идола – вештачку интелигенцију. Присуствујемо највећем иконоборству.

Исихастичкој слободи и очишћењу срца супротстваљен је модел тоталитарне контроле човека. Човек више није *икона* Божија, већ цифра у глобалном систему. Насупрот присаједињењу Царству Небеском у Евхаристији нуди се биохемијска контрола свести и развој вештачке интелигенције. Првом и Другом Христовом доласку супротстваљено је материјаличко царство лажног месије – антихриста. Насупрот *нествореној светлости* – лажна мистика материјалне светлости. Молимо се деспоту Угљеша и српским витезовима на укрељење у ношењу српског крста у наступајућим искушењима.

---

²⁹ J. Attali, *Il viendra*, Paris 1995, 281; J. Attali, *Lines on the Horizon: A New Order in the Making*, New Perspectives Quarterly, Volume 7 (Spring 1990), 4–11.

³⁰ J. Huxley, *Transhumanism*, in: *New Bottles for New Wine*, London 1957, 13–17.

Фреска Небеског двора у Марковом манастиру,
Христос Цар Царева и Богородица као царица

Фреска Небеског двора у Марковом манастиру,
светитељи у одежама властеле

Стефан Вујчић
дипл. иконописац
Академије СПЦ